

Arthur Langeveld

Terugherschoolde gemeenteambtenaren
Verbeterde vertaling van Platonovs *Bouwput*

Arthur Langeveld (Amsterdam, 1947) studeerde Russische taal- en letterkunde aan de Universiteit van Amsterdam en was jarenlang werkzaam als docent Russische literatuur en -geschiedenis aan de Universiteit van Utrecht. Hij vertaalde veel werken uit de klassieke Russische literatuur, waaronder Oblomov van Ivan Gontsjarov, De broers Karamazov van Fjodor Dostojevski en Dode Zielen van Nikolaj Gogol, maar ook moderne schrijvers en dichters als Daniël Charms, Boris Pilnjak, Joseph Brodsky en Viktor Astafjev. In 1999 kreeg hij de Aleida Schotprijs toegekend en in 2006 de Martinus Nijhoffprijs. Zijn proefschrift Vertalen wat er staat uit 1988 geldt als belangrijke leidraad voor vertalers en is nog steeds in druk. VertaalVerhaal wil met deze recensie – verschenen op 28 november 1991 in NRC Handelsblad – een eerbetoon brengen aan Kees Verheul, die op 16 maart 2024 overleed.

Terugherschoolde gemeenteambtenaren

Verbeterde vertaling van Platonovs *Bouwput*

Bernard Haitink maakt elke tien jaar een nieuwe opname van de complete symfonieën van Mahler en niemand die dat vreemd vindt. Maar een vertaler die een vertaling na een jaar of tien ‘overdoet’ is een zeldzaamheid. De meeste vertalers lijken hun werk met een zucht van verlichting bij hun uitgever in te leveren en er dan nooit meer naar om te kijken. Dat is jammer, want net als een muziekstuk kan ook een literair werk rijpen in de geest van de uitvoerende, casu quo de vertaler.

De Mahler van Haitink anno 1991 is superieur aan die van 1967 en zo zou ook een nieuwe vertaling door dezelfde vertaler van een literair werk na een aantal jaren superieur kunnen zijn aan de oude: er zijn inmiddels fouten aan het licht gekomen, er is hem opeens een nieuwe, veel betere formulering ingevallen, zijn visie op het werk is enigszins veranderd, enzovoort. Maar helaas, het gebeurt te zelden. Wie bijvoorbeeld de eerste uitgave van de verhalen van Isaäk Babel in de vertaling van Ch.B. Timmer – toch niet de eerste de beste – vergelijkt met de latere completere uitgave in twee delen, ziet precies dezelfde fouten en onhandigheden. In de latere druk zijn wel nieuwe verhalen toegevoegd, maar naar de vertaling van de oude is niet meer omgekeken!

Het is daarom toe te juichen dat Kees Verheul het heeft aangedurfd een geheel nieuwe versie te maken van een werk dat hij vijftien jaar geleden al had vertaald. *De bouwput* van Andrej Platonov, een van de mooiste, origineelste en tevens ook onvertaalbaarste werken van de Russische literatuur van deze eeuw. In *De bouwput* beschrijft Platonov reeds in 1930, toen het socialisme eigenlijk nog nauwelijks begonnen was, buitengewoon indringend het totale failliet van deze leer. Het boek zou met goed recht ook ‘Het verdriet van de Sovjet-Unie’ kunnen heten. *De bouwput* vertelt het verhaal van een aantal arbeiders die werken aan een bouwput voor ‘het huis van het proletariaat’, een project dat steeds grandiozer afmetingen aanneemt, maar nooit af komt. Tijdens deze werkzaamheden maken ze een uitstapje naar een dorp in de buurt om daar deel te nemen aan de campagne vóór de collectivisatie en tégen de ‘koelakken’, de zogenaamde ‘rijke’ boeren.

Boos sprookje

Vooraf in de tweede helft van het boek, op het platteland, krijgt het verhaal iets surrealistisch, iets van de atmosfeer van een boos sprookje waarin op laconieke, simpele toon, of het zo hoort, wordt verteld van ongehoorde gruwelen. Er is geen sprake van beulen of slachtoffers. Sommige personen staan aan de ‘goede’ kant, andere aan de ‘verkeerde’, maar iedereen is er even ellendig aan toe. De ferme revolutionaire taal van sommige personen staat in schril contrast tot hun afgepeigerde uiterlijk. Het socialisme heeft de gewone man niets anders te bieden dan mooie woorden en mooie dromen. Alleen de bureaucraten gedijen, hoewel ook zij

hun leven niet zeker zijn. Kortom, de hele Sovjet-Unie samengevat in 180 bladzijden fascinerend proza.

Het boek is bijna onvertaalbaar om twee redenen. Ten eerste vanwege de taal van de propaganda en de bureaucratie die de veelal ongeletterde personages dikwijls in enigszins verminkte vorm door hun spreektaal mengen. Ten tweede door Platonovs neiging om woorden bij elkaar te zetten die in normaal taalgebruik niet bij elkaar gezet worden en zijn gewoonte om nooit iets ‘gewoon’ te zeggen. Die ‘propagandataal’ is nog wel over te brengen, hoewel het effect op een Nederlander natuurlijk nooit hetzelfde zal zijn als op een Rus die van jongs af aan met dergelijk verbaal geweld is opgevoed, maar het ‘ongewone’ aan Platonovs stijl is voor een goede vertaling vaak een enorm struikelblok. Immers, wat vreemd, ongewoon, maar nog wel acceptabel en begrijpelijk is in het Russisch, kan letterlijk overgebracht naar een andere taal al gauw onacceptabel en onbegrijpelijk worden. De vertaler heeft dan de keus tussen onbegrijpelijk Nederlands opschrijven getrouw naar het origineel, of het Nederlands rigoureus aanpassen, maar het origineel daarmee te kort doen. De meeste vertalers kiezen voor de laatste weg, en vaak enigszins buiten hun schuld. Want het is nu eenmaal zo: een oorspronkelijk Nederlandse schrijver kan net zo raar schrijven als hij zelf wil zonder dat iemand daar aanstoot aan neemt, maar zodra een vertáler één zin opschrijft die niet helemaal Algemeen Beschaafd is, wordt hij teruggefloten, door redacteur, lezer, kritiek.

Angst

Verheuls eerste vertaling van *De bouwput* leed enigszins onder deze angst voor het abnormale. Soms met een zeker recht, maar soms ook was er sprake van koudwatervrees. Zeker, het Nederlands was prachtig, maar dat ging soms wel ten koste van Platonov. ‘Die ochtend had Kozlov juist definitief een streep gezet onder zijn verhouding met een zekere dame van middelbare leeftijd’, staat er in de eerste versie. Nu is dat geworden: ‘Die ochtend had Kozlov juist zijn liefde tot een zekere middelbare dame qua gevoel gelijkwideerd’. Het eist misschien iets meer inspanning van de lezer, maar het is wel precies wat er bij Platonov staat. Een voorbeeld van zijn bizarre taalgebruik dat een parodie is op het retorische en agressieve Sovjet-jargon van die jaren, waarin het woord ‘liquideren’ te pas en te onpas werd gebruikt. Of neem de eerste zin van het boek. In de eerste druk luidt deze: ‘Op de dag dat Wosjtsjev dertig werd kreeg hij zijn ontslag op de kleine machinefabriek waar hij de middelen verdiende om in zijn onderhoud te voorzien.’ Daar was al meteen het een en ander in genormaliseerd. In de huidige versie heeft Verheul dat recht gezet. ‘Op de dag dat Wosjtsjev het dertigjarig jubileum vierde van zijn privéleven...’ Want Platonov weet ook de meest eenvoudige mededelingen een nieuwe formulering te geven.

Zo zag men in de eerste versie de vertaler voortdurend terugdeinzen voor Platonovs eigenaardigheden: ‘Om de produktie op het gewenste peil te brengen...’ heet het daar, wat nu meer in overeenstemming met het oorspronkelijk is geworden:

‘Om de produktie op overheidspeil! te brengen...’ en ‘omgeschoolde gemeenteambtenaren’ heeft Verheul nu als ‘terugherschoolde gemeenteambtenaren’ durven vertalen. Het opmerkelijke van *De bouwput* is namelijk dat de auteur ook buiten de dialogen schrijft zoals zijn personages spreken, hij maakt dezelfde fouten en dezelfde vreemde zinsconstructies.

In zijn nieuwe vertaling is Verheul er veel beter dan in de oude in geslaagd Platonovs merkwaardige taalgebruik op een aanvaardbare manier in het Nederlands over te brengen, waardoor Platonovs heel eigen humor nu ook veel beter tot zijn recht komt.